

ΝΕΟΛΟΓΟΥ

ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ Δ. Ι. ΘΟΥΤΥΡΑΣ.

ΑΡΙΘΜΟΣ 2.

ΤΟΜΟΣ Β'.

1 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1892.

ΔΥΩ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑΙ ΤΟΠΟΘΕΣΙΑΙ

Φανάριον καὶ Πετρίον

Ἐπιγραφή τις ἀπὸ τοῦ Η' ἢ Θ' αἰῶνος, πεχαρωμένη ἐπὶ μαρμάρου, καὶ ἀναφερομένη εἰς τινὰ Θεόδωρον υἱὸν Κομνιτάτου, μὲ ἐπειδὴν ὅτι πρέπει νὰ ἐξετασθῶσιν οἱ τόποι, ὧν περὶ εὐρέθη. Μόνη δ' ἦν ἐχορήγησάν μοι πληροφορία παρέδωκεν ἡμῖν ὅτι εὐρέθη ἐν Φαναρίῳ καὶ δὴ ἀπέναντι τοῦ Ἀγιοταφικοῦ Μετοχίου· ταύτην ἐκδίδωμι καὶ νῦν διὰ τῆς μικρᾶς μου βίβλου, ἣ τίτλον ἔδωκα «Ἐγγραφα Λίθοι καὶ Κεράμια».

Ἐν τῇ συνουσίᾳ τῇ καλουμένῃ σήμερον Φανάρι ἀπὸ μιᾶς εἰκοσαετίας ἐπέστησα τὴν προσοχὴν μου καθόσον ἀφορᾷ εἰς ἀνασκαφὰς θεμελίων, ἔκτοτε δὲ μέχρι τοῦ νῦν οὐδὲν ἔχνος βυζαντινῆς οἰκοδομῆς ἀνευρέθη· μόνα λείψανα τοιαύτης ἀνεκαλύφθησαν κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1884, κατέναντι τῆς οἰκίας Κ. Θωμαΐδου, καὶ ταῦτα ἀναφέρονται εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ὃν ὁ Κομνηνὸς Ὑψηλάντης γράφει κείμενον πρὸς τὴν πύλιν καὶ τῷ τείχει τοῦ Φαναρίου, ἀπὸ τοῦ 1703 τίς οἶδε πῶς καταβλήθη, ἔκτοτε δὲ μὴ ἀνοικοδομηθέντα· εἶδον δὲ μόνα τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ μαρτύρια κινῶνς τινὰς μαρμαρίνους. Ὑπόγειά τινα, εἰς ἃ κατὰ καιροὺς εἰσῆλθον ἐκ περιεργίας, ὡς ἀγιάσματα ὑπὸ τοῦ λαοῦ τιμώμενα, πολλὰ δὲ ὄντα, πάντα ἐντὸς τοῦ τεύχους τοῦ Φαναρίου, οὐδὲν ἔχουσιν ἔχνος οἰκοδομῶν βυζαντινῶν. Μικρόν τι λιθόκτιστον τετράγωνον οἰκοδόμημα, κυρίως ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Μουχλίου, καὶ παρὰ τὸν ἐκεῖ τεκέν, ἴσως ἔστι λείψανον οἰκοδομῆς τῶν πρὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἐτών· ἀλλὰ τοῦτο κεῖται κατὰ τὸ Μουχλίον, ἢ δὲ συνουκία αὕτη, πιθανῶς, ἐρευνωμένων ἡμέραν τινα τῶν ὑπογείων τῶν ἐν αὐτῇ, χορηγῆσαι τοῖς φιλαρ-

χαίοις ἔλιν πολλὴν πρὸς σκέψεις, ἔλιν εἰς συμπεράσματα καὶ μελέτας. Ἐχὼ λόγους νὰ πιστεύω ὅτι καὶ τῆς πρὸ τῶν βυζαντινῶν καταστάσεως ἡ συνουκίδεως αὐτῆς θέλομεν ἔχει τότε γνῶσιν, καὶ νῦν δὲ δύναται τις εἰπεῖν ὅτι πλείω περὶ τοῦ Μουχλίου καὶ τοῦ Πετρίου γινώσκωμεν — λητὰ καὶ πάλιν — ἢ περὶ τοῦ Φαναρίου.

Ἀρχαιότερον ἔγγραφον ἐπίσημον, ἐν ᾧ πρῶτον ἀναφερομένην εὐρίσκω τὴν λέξιν «τοῦ Φαναρί» νομίζω γράμμα τι τοῦ πατριάρχου Καλλιίδου τοῦ Α', ἐκδοσθέν μὲν ἐν τῇ πολυτιμῇ συλλογῇ τῶν Miklosich καὶ Müller¹, ἀπολελυμένον δὲ κατὰ μῆνα ὀκτώβριον τοῦ 1851. Ἀναφέρεται μὲν εἰς τὸν ναὸν τῆς Θεοτόκου τῶν Μογουζίων, τὴν Παναγίαν Μουχλιώτισαν, ἢ κατὰ παλαιότερα ἔγγραφα Μαγουλιώτισαν, γνωρίζει δ' ἡμῖν ὅτι πᾶσα ἐκείνη ἡ κορυφὴ τοῦ Μουχλίου μετὰ τινῶν «ὀσπητίων» κατὰ τὰ τέλη τῆς ΙΓ' ἑκατονταετηρίδος ἦν κτήμα τῆς Μαρίας Δουκαίνης Ἀκροπολιτίσσης καὶ τοῦ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβροῦ αὐτῆς Δημητρίου τοῦ Κοντοστέφανου· ἀναφέρονται ἐν τῷ πατριαρχικῷ τούτῳ γράμματι τὰ οἰκήματα αὐτοῦ καὶ ἐκείνης καὶ τὰ κατὰ τὴν περιοχὴν τῶν οἰκημάτων «ὀσπήτια περὶ τὴν τοποθεσίαν τοῦ Φαναρίου διακείμενα, τὴν οὕτω πῶς τινικαῦτα ἐπιλεγομένην Τὰ Παναγίου». Ὑπάρχον ἐν τοῖς οἰκήμασι τούτοις ἐκκλησία, λουτρόν, περιδόλιον, ἀμπελώνες· ἦν λοιπὸν εἶδος ἐπαύλεως, εἶδος προαστείου τινὸς, ὡς ἔλεγον οἱ βυζαντινοί· ἐκτὸς δὲ τῆς περιοχῆς ταύτης τῆς ἀνηκούσης εἰς τὴν Ἀκροπολιτίσσαν καὶ τὸν Κοντοστέφανον, ἦν «ἐγγιστα καὶ σύγκολλα οἰκοθεσία (νομίζω τὴν λέξιν ὡς σημαίνουσαν τὸ σήμερον λεγόμενον σπητότοπον) τοῦ οἰκειακοῦ ἐκείνων Ἰωάννου τοῦ Θωμᾶ».

Διὰ τοῦ ἔγγράφου τούτου καθίσταται γνωστὸν τί κατὰ τὰ μέσα τῆς ΙΓ' ἑκατονταετηρίδος ἦν ἐν τῷ

1) Acta Patriarchatus Constantinopolitanus τόμ. Α', σελ. 312—317.

λόφῳ τοῦ Μουχλίου, ὅτι τὰ περίξ ἐκαλοῦντο Τὰ Παναγίου, καὶ συνήθως ἡ τοποθεσία τοῦ Φανάρι. Ταῦτα δ' ἠγόρασε, περὶ τὰ τέλη τῆς ἐκατονταετηρίδος ταύτης, ἡ νόθος θυγάτηρ Μιχαὴλ αὐτοκράτορος τοῦ Παλαιολόγου Μαρία ἡ Δέσποινα τῶν Μογγολίων, ἡ Μογουλίων, καὶ πᾶσαν ἀφίερωσεν εἰς ἀνέγερσιν καὶ καταστάσιν μονῆς γυναικείας ἐπ' ὀνόματι τῆς Θεομήτορος, ἥς ὁ ναὸς, βεβαίωτατα οὐχὶ τὸ πρῶτον ἐκ θεμελίων ἐγερθεῖς, ἀλλ' ἐπὶ μᾶλλον μεγαλυνθεῖς, ὡς συμπεραίνομεν, ἐκαλεῖτο καὶ τῷ 1351 ναὸς τῆς Θεοτόκου «τῆς Παναγιωτίσσης»· διετήρησε λοιπὸν ἀνάμνησιν οὐχὶ ἀμυδρὰν ἀλλὰ ζῶσαν τοῦ πρώτου ὀνόματος τῆς τοποθεσίας ἐκείνης, ὀνόματος γνωστοῦ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν Ι' ἐκατονταετηρίδα.

Μαρία ἡ Δέσποινα τῶν Μογγολίων ιδρύσασα τὴν μονὴν τῆς Παναγιωτίσσης ἤγειρεν ἐκ βάρους κελλία, προσήλωσεν ἱερὰ κειμήλια καὶ σκεύη, ἀργυρὰ καὶ χρυσά, καὶ βιβλία, τῇ δὲ μονῇ προσήρτησεν ἱκανὰ κτήματα, δύο ἀμπέλια «κατὰ τὸν παλαιὸν Φόρον», ἐν Κωνσταντινουπόλει διπλὸν οὖν, «ὁσπῆτιι ἐμψυτευτικά ἐξήκοντα δύο» πιθανῶς ἐν τῇ πρωτευούσῃ καὶ ταῦτα κείμενα, καὶ ἕτερα τινὰ κτήματα κατὰ τὸ Μαυροπόταμον, ἴσως πλῆσιον τοῦ νῦν Μεγάλου Τσεκμετζέ, κατὰ τὴν Μιθδαίαν, καὶ κατὰ τὴν Παιδεστόν· τὰς δωρεὰς αὐτῆς ταύτας ἡ Μαρία κατωχύρωσε γράμμασι τοῖς τότε νενομισμένοις, ἅτινα παραδίδας Ἰσαάκιος Παλαιολόγος ὁ Ἀσάνης, γαμβρὸς αὐτῆς ἐπὶ τῇ θυγατρὶ Ἀραχαντζοῦν, ἔδωκε τῇ τε θυγατρὶ αὐτοῦ Εἰρήνῃ Ἀσάνῃ τῇ Φιλανθρωπινῇ καὶ τῷ υἱῷ Ἀνδρονίκῳ Ἀσάνῃ τῷ μεγάλῳ πριμικυρίῳ τινὰ τῶν τῆς μονῆς τῆς Παναγιωτίσσης κτημάτων, κρημνίσας δὲ πάλιν ἑτέρας τῶν ἀνηκουσῶν τῇ μονῇ οἰκοδομῶν, ἔκτισεν ἐκ τῆς ὑλῆς αὐτῶν ἴδια οἰκήματα, τρανῶς οὕτως ἀδικῶν τὰς μοναζούσας· αἵτινες ἀνενεχθεῖσαι πρὸς τὸν πατριάρχην Κάλλιστον ἔτυχον πατριαρχικῆς καὶ συνοδικῆς δικαιώσεως, ἐπανασθενέων τῇ μονῇ τῶν παλαιῶν αὐτῆς δικαίων, κατὰ τὸν ὀκτώβριον, ὡς εἶπον, τοῦ 1351.

Τὸ ὄνομα τοῦ τόπου «τῶν Παναγίου» ὠδήγησέ με πρὸς ἐξιχνεύσιν τῆς ἀρχαιοτέρας τοῦ μέρους τούτου καταστάσεως, νομίζω δ' ὅτι πρῶτην τοῦ ὀνόματος τούτου μνηεὶν εὔρον γενομένην ἐν τινὶ βιογραφίᾳ τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου τοῦ κτίτορος τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὁρει μονῆς τῆς μεγίστης Λαύρας, ἀναφέρουσαν ἡμᾶς ἕως τῶν μέσων τῆς Ι' ἐκατονταετηρίδος, ὅτε διέμενον ὁ Ἀθανάσιος ἐν Κωνσταντινουπόλει· εἰς τὸν μαθητῶν αὐτοῦ, καλούμενος Ἀντώνιος, ἐμόναζεν ἐν τῇ μονῇ τῶν Παναγίου, τούτων δὲ, περὶ ὧν ἡμῖν ὁ λόγος ὑπόκειται, καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος τούτου ἦν ἡγούμενος τῆς μονῆς ταύτης· ἀναφέρεται ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ τῆς Λαύρας ἱδρυτοῦ, Κοσμᾶς ὁ τῆς μονῆς ταύτης ἐκκλησιάρχης, ὁσάκις ἀν' ἠθέλε μεταβῆ δι' ὑπόθεσιν τῆς Λαύρας εἰς Κωνσταντινουπόλιν, ἐπεσκέπτετο τὸν ἡγούμενον τῆς τοῦ Παναγίου μονῆς Ἀντώνιον· «ἐκεῖ ἦτον μία εἰκὼν τοῦ Ἀθανασίου, ἐκ τῆς ὁποίας ἐζωγράφησεν ὁ ζωγράφος Παντολέων ὁμοίαν»¹.

Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου τοῦ Μουχλίου ἔκειτο

νεκροταφεῖον, ἐξ οὗ τινες ἐπιγραφὰς ἐπιθυμίου ἀνευρὼν ἐγνώρισαν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1890 τοῖς μέλεσι τῆς ἐνταῦθα Ἑταιρίας τῶν μεσαιωνικῶν ἐρευνητῶν¹· αἱ ἐπιτύμβιοι πλᾶκες, ἀπὸ τοῦ Η' καὶ Θ' αἰῶνος, ὡς καὶ κεραμίδες ἐπιτάφιοι παλαιότεραι ἐκείνων, δεικνύουσιν ὅτι ἀπὸ τοῦ Γ' καὶ Δ' αἰῶνος ἦν ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ νεκροταφεῖον· ἐπειδὴ δ' ἐν τοῖς ἐπιθυμίοις οὐδεμία μνηεὶς γίνεται μοναχῶν θανόντων, εἰκάζω ὅτι τοῦτο μὲν ἦν κτῆμα τῆς μονῆς τοῦ Παναγίου ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος, καὶ ὅτι ἐν αὐτῷ ἐθάπτοντο οἱ «προσκαθήμενοι» αὐτῆς, οὐ μακρὰν δὲ τῶν εὐρεθέντων ὁστέων, ἀκριβῶς πλησιέστατα τοῦ Ἰωακείμιου Παρθεναγωγείου, ἔκειτο καὶ τὸ τῆς μονῆς ταύτης, ὡς τεκμαιρόμαι ἐκ τάφου τινὸς², ἐν ᾧ ὁστὰ εὐρέθησαν καὶ περὶ ταῦτα συρμάτων χρυσῶν πλῆθος· ἐν αὐτῷ τῷ μέρει λοιπὸν ἐθάπτοντο οἱ μοναχοί· ὅπου δὲ νεκροταφεῖον καὶ μάλιστα πλῆθος ὁστέων, ἐκεῖ οὐδεὶς πιστεύει ὑπαρχούσας οἰκίας. Φρονῶ ὅτι ὁ ναὸς τῶν Παναγίου ἐπέιχεν ὃν τόπον κατέχει σήμερον ὁ ναὸς τῆς Θεοτόκου τοῦ Μουχλίου, διπλὸν οὖν ὁ ναὸς τῆς Παναγιωτίσσης.

Μέχρι τῶν μέσων τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἡ μονὴ ἔσωζε τὸ ὄνομα καὶ τὸν προσορισμὸν αὐτῆς· Μωάμεθ Β' ὁ κατακτητὴς, δωρούμενος τῷ ἀρχιτέκτονι αὐτοῦ Χριστοδούλῳ τόπον τινα κείμενον ἐν Μουχλίῳ, καλεῖ αὐτὴν «Μόγλου μοναστήρ», οὐ πλῆσιον ἔκειτο τὸ γήπεδον τὸ δωρηθὲν εἰς τὸν Χριστόδουλον, καὶ συνημμένον οἰκίᾳ Κοντοπούλου τινός· ἐπ' αὐτοῦ κατὰ τὸ 1470 ἢ 1471 ἐγείρας οἰκοδομὴν ὁ ἀρχιτέκτων οὗτος «ἐποίησε πτωχοτροφεῖον»³. Ἰσως μέχρι τῶν χρόνων ἐκείνων ἡ μονὴ τῆς Παναγιωτίσσης ἦν γυναικεία, καθὼς ἦν ὁσαύτως γυναικεία ἡ τῆς Παμμακαρίστου, καθὼς ἐγένετο τῷ 1455 ἢ 1456 ἢ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου ἐν τῷ Τρούλλῳ, οὐ μακρὰν αὐτῆς κειμένη, καθὼς ἦσαν ἡ τῆς Κλερένης, ἡ τοῦ Λιδὸς, ἡ τῆς κυρίας Μάρθας. Δύναται τις εἰπεῖν ὅτι μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ Πατριαρχείου ἐν τῇ Παμμακαρίστῳ, ἥς πλῆσιον ἦσαν οἰκίαι πολλαὶ χριστιανῶν, ὁ ναὸς τῆς Παναγιωτίσσης ἐγένετο ἐνοριακός, ἐπὶ δὲ τῶν «οἰκοθεσιῶν» ἠγέρθησαν οἰκίαι, πυκνουμένου βαθμυδὸν αὐτόθι τοῦ συνοικισμοῦ. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος, ἐφ' οὗ τόπου κεῖται νῦν τὸ Ἰωακείμιον, ἦσαν οἱ τοῦ Καντακουζηνῶν, κατὰ δὲ τὸν ΙΖ' ἠγείρετο ὁ μέγας οἶκος τοῦ Γεωργίου Καντακουζηνοῦ, περιελθὼν ἀκολούθως εἰς τὸν ἀπὸ θυγατρὸς ἐγγονὸν ἐκείνου Διαμαντὴν Ράζον· ἐνθα δ' ἐγείρεται νῦν ἡ περίοπτος οἰκοδομὴ τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς ἔκειτο, καθὼς ἐγραψέ τις, ὁ τῶν Καντακουζηνῶν οἶκος⁴. Ἀλλὰ καὶ τὰ κάτωθι τοῦ λόφου τοῦ Μουχλίου καὶ ταῦτα ἀνῆκον εἰς τὴν ἐπιφανῆ τῶν Καντακουζηνῶν οἰκογένειαν, ὡς δὲ γινώσκουμεν ἀπὸ τῶν τοῦ

1) Ἐκδοθήσονται δύο βραχεῖαι ἀνακοινώσεις μου ἐν Ἀ' τόμῳ τοῦ Δελτίου αὐτῆς μετὰ τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν ἐγγράφων τοῦ Φαναρίου πλίνθων· εὐρέθησαν δὲ τὰ ἐπιτύμβια ἐν τῷ γηπέδῳ, ἐφ' οὗ νῦν ἡ οἰκία Λαζαράκη Ξανθοπούλου.

2) ἀνευρίθη, καθὼς ἐπληροφόρηθην, παρὰ τὰ θεμέλια τῆς οἰκίας Ἰ. Χαριτωνίδου.

3) βλέπε τὸ μικρὸν ἐγγράφον ἐν τῷ βιβλίῳ «Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ καὶ τὰ ἱερὰ αὐτῆς προσερχτήματα» σελ. 336.

4) Καλλίστην περὶ πάντων τούτων ἀνακοίνωσιν ἐποίησατο τῇ Μεσαιωνολ. Ἑταιρίᾳ ὁ νῦν ἐν Τελμειῷ τοῦ Ἰκο-

1) βίος Ἀθανασίου ἐν τῇ «Καλοκαιρινῇ» (Ἰουλίου).

Δοσιθέου¹, τὸ νῦν Ἀγιοταφικὸν Μετοχίον ἦν οἰκία αὐτῶν, ἔχουσα καὶ μικρὸν ἐν αὐτῇ ναῖδον· γινώσκουμεν ὡσαύτως ὅτι ἄνω τῆς οἰκίας ταύτης ἠγείροντο τὰ λιθοκτίστα οἰκήματα τοῦ ἐπὶ φιλογενεῖα καὶ πλούτῳ διασήμευ Μανωλάκη τοῦ ἐκ Καστορίας, καὶ τούτων μικρὸν λείψανόν ἐστιν ἡ σημερινή «καμάρα» καὶ ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Μετοχίου τούτου. Πρόσθετες δὲ τὶς πλινθίδες, ὡς εἰκάζω, τοῦ Φαναρίου, ἡ πρὸς τὸν Παλατᾶν, ἔκειτο μικρὸς τις ναὸς τῆς Παναγίας τῶν Παλαιολόγων, οὗ μνείαν εὐρίσκω ἐν τινι χειρογράφῳ τοῦ Ἀγιοταφικοῦ Μετοχίου, σωζόμενος ὅμως μέχρι τοῦ τέλους τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος.

Ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ γράμματος, οὗ περιέληψεν ἐποινάμην ἀνωτέρω, συνάγομεν ὅτι τὰ περὶ τὸν λόφον τοῦ Μουχλίου μέρη ἐλέγοντο περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ' αἰῶνος Φανάρι, ἕνα δ' αἰῶνα πρότερον Τὰ Παναγίου, καὶ γνωστὸν ἄλλοθεν ὅτι ἀπὸ τοῦ Ι' μέχρι τοῦ τοῦ ΙΓ' τελευταῖοντος ἔσωζον τὸ τελευταῖον ὄνομα τοῦτο· μέγα δὲ μέρος περὶ τὸν λόφον τοῦ Μουχλίου τοῦτον ἦν ἀκατοίκητον καὶ μετὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ὡς γράφει, κατὰ τὴν τοῦ Hammer μαρτυρίαν, ὁ πατριάρχης Κωνσταντίας².

Τὰ ἔσω τῆς τοῦ Φαναρίου πύλης μέχρι τοῦ Ἀγιοταφικοῦ Μετοχίου, συμπεριλαμβανομένου, μέρη καλοῦνται σήμερον Φανάρι. Διπλοφάναρον δ' ὠνόμαζεν ἡ πρὸ ἡμῶν γενεά· ἀλλ' ἡ ὀνομασία κακῶς εἰς τὸν τόπον τοῦτον ἀπεδίδετο· τὰ πατριαρχικὰ ἐγγράφα τὰ κατὰ τὸ 1601 ἀπολελυμένα Διπλοφάναρον καλοῦσιν ἀκριβῶς τὸ σήμερον γνωστὸν Πετρί-καπὶ· γράφοντα «νέον Πατριαρχεῖον τὸ ἐν Διπλαφαναρίῳ»· τὸ λοιπὸν ἄρα μέρος τὸ ἐντὸς τοῦ τείχους ἐλέγετο Φανάρι, καὶ πρὸ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, καὶ τὰ ὅρια τούτου ἦσαν ἡ πύλη αὐτοῦ καὶ τὰ μέχρι Μουχλίου, ὅπερ ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦτο βεβαίως μετὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα. Φρονῶ ὅτι τὸ Φανάριον ἦν μέχρι τοῦ Ι', εἰ οὐκ καὶ μέχρι αὐτοῦ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ἀκατοίκητον, ὡς τεκμαίρομαι ἐκ τε τῆς ἐπιτυμβίου ἐπιγραφῆς, καὶ ἐκ τῆς μὴ ἀνευρέσεως ἄχρι τοῦδε βυζαντινῆς τινος οἰκοδομῆς ἀνὰ πᾶσαν ταύτην τὴν ἑκταδιν. Ὑπολείπεται μοι μικρά τις ἐλπίς εὐρέσεως σπουδαιοτάτου λειψάνου βυζαντινῆς δομικῆς, ἢ καὶ ἀρχαιοτέρας ἰδως, εὐκρινεσούσης τὰ κατὰ τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου τοῦ Μουχλίου, γνωρίζω δὲ ταύτην ἐν καιρῷ τοῖς φιλαρχαίσις.

ΜΑΝΟΤΙΑ Ι. ΠΕΛΑΓΙ.

(Ἐπεται τὸ περὶ Πετρίου).

ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΑ

Πῶς οἱ λαοὶ μεταμορφοῦσι τὸν πολιτισμὸν
καὶ τὰς τέχνας αὐτῶν*.

Gustave Le Bon).

Β'.

Παρατηρήσαμεν ὅτι τὰ θεμελιώδη στοιχεῖα, ἐξ ὧν σύστημα τι πολιτισμοῦ ἀποτελεῖται, εἰδὼν ἰδιόζοντα ἐκάστῳ τῶν λαῶν, ὅτι εἰσὶ τὸ ἀποτέλεσμα, ἢ ἐκφραδὶς αὐτῆς τῆς διανοητικῆς αὐτοῦ κατασκευῆς καὶ ὅτι ἀδύνατον κατὰ συνέπειαν νὰ μεταδοθῶσιν ἀπὸ φυλῆς εἰς φυλὴν, χωρὶς νὰ ὑποστώσιν ριζικὰς ἀλλοιώσεις. Εἶδομεν ἐπίσης ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον συγκαλύπτει τὴν ἑκταδιν τῶν ἀλλοιώσεων τούτων εἶνε ἔνθεν μὲν αἱ γλωσσικαὶ ἀνάγκαι, αἱ ἐξαναγκάζουσαι ἡμᾶς νὰ παριστῶμεν διὰ ταυτοσήμων λέξεων ἀντικείμενα μεγάλως διαφέροντα ἀπ' ἀλλήλων, ἔνθεν δὲ αἱ ἱστορικαὶ ἀνάγκαι, ἐξ ὧν προαγόμεθα εἰς ἐπισκόπησιν τῶν ἐξωτερικῶν μόνον τύπων τῶν τοῦ πολιτισμοῦ συστημάτων, ἀνευ παρατηρήσεως τῶν μεσολαβουσῶν μορφῶν, αἵτινες ταῦτα μετ' ἀλλήλων συνδέουσιν. Ἀδυνατοῦντες νὰ καταδείξωμεν ἐνταῦθα τὴν ἀλληλουχίαν τῶν μεταβολῶν, αἵτινες ἐπιγίνονται ἐπὶ πάντων τῶν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ, ὅταν ταῦτα ἀπὸ λαοῦ εἰς λαὸν μεταδίδονται, περὶ ἐνὸς μόνου θὰ πραγματευθῶμεν· περὶ τῶν τεχνῶν, περιοριζόμενοι ἀποκλειστικῶς σχεδὸν ἐν μιᾷ τῶν σπουδαιοτέρων αὐτῶν μορφῶν, τῇ ἀρχιτεκτονικῇ. Τὰ προϊόντα αὐτῆς κέκηνται εἰδικὸν χαρακτῆρα ἀκριβείας, καθιστῶντα εὐχερεῖς τὰς ἀποδείξεις. Πρὶν ἢ ὅμως καταδείξωμεν τὰς μεταμορφώσεις, ἃς αἱ τέχναι ὑφίστανται, ὄν τρόπον καὶ τὰ ἄλλα στοιχεῖα συστήματός τινος πολιτισμοῦ κατὰ τὴν ἀπὸ λαοῦ εἰς λαὸν μετάδοσιν αὐτῶν, θ' ἀναζητήσωμεν πρῶτιστά πάντων κατὰ πόσον ἀποτελοῦσι ταῦτα τὴν ἐκφραδιν πολιτισμοῦ.

Σήμερον δὲν ὑπάρχουσι βιβλία, ἀφιερωμένα εἰς τὰ τῆς καλλιτεχνίας ἔργα, ὅπου νὰ μὴ ἐπαναλαμβάνηται ὅτι αἱ τέχναι πιστῶς ἐρμηνεύουσιν τὸ πνεῦμα τῶν λαῶν καὶ ὅτι ἀποτελοῦσι τὴν ἀκριβεστέραν ἐκφραδιν τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν. Ἀναμφιδόλως τοῦτο συχνάκις συμβαίνει, ἐν τούτοις πολλοῦ γε καὶ δεῖ γενικὸν ν' ἀποτελέσῃ κανόνα, ν' ἀνταποκρίνηται δὲ ἡ τῶν τεχνῶν ἀνάπτυξις εἰς τὴν διανοητικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐθνῶν. Ἄν ὑπάρχωσι λαοὶ παρ' οἷς τὰ καλλιτεχνικὰ ἔργα ἀποτελοῦσι τὴν σπουδαιοτέραν ἐκδήλωσιν τῆς ἰδιοφυΐας αὐτῶν, ὑπάρχουσιν ἄλλοι, παρ' οἷς, καίπερ ὑψηλὴν κατέχουσι θέσιν ἐν τῇ τοῦ πολιτισμοῦ κλίμακῃ, αἱ τέχναι δευτερεῖον μόνον διεδραμάτισαν πρόσωπον. Ἄν κατεδικάζετο τις εἰς τὴν συγγραφὴν τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ ἐκάστου λαοῦ, ἐν μόνον στοιχείον τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ λαοῦ ἐκείνου ὑπ' ὅψει λαμβάνων, τὸ στοιχεῖον τοῦτο θὰ ἐποικιλλεν ἀναλόγως τοῦ λαοῦ, ἢ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ὁποίου θὰ ἐγράφετο, οὕτως ὥστε διὰ τοὺς μὲν αἱ τέχναι, διὰ δὲ τοὺς ἄλ-

*) Ἰδε πρότερον ἀριθμὸν σελ. 2.

νίου διδάσκειων φιλοπονώτατος κ. Ν. Β. Χρυσανθίδης, προσεχῶς ἐκδομένην μετὰ τῶν ἐπιγραφῶν καὶ σχετικῶν ἐπ' αὐτῶν παρατηρήσεων.

1) Δοσιθέου Ἱεροσολύμων Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων· βιβλ. ΙΑ' κεφ. Ι', § 41 σελ. 1175, καὶ βιβλ. ΙΒ', κεφ. α', § 10, σελ. 1191.

2) Κωνσταντινιάς· ἔκδ. Β', σελ. 113—114.